

УДК 330.341.1:338.3:631.15

*С.О. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
О.В. ШАНІН, кандидат економічних наук,
завідувач відділу аграрної економіки і продовольства
Національна академія аграрних наук України*

Інтерактивна модель інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві

Постановка проблеми. Інституціоналізм як економічна категорія виник на межі XIX—XX ст. у США. Його засновниками були Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел та ін. В Європі ідеї інституціоналізму опрацьовували представники так званої соціологічної школи – М. Вебер, В. Зомбарт. У післявоєнні роки інституціоналістські концепції розвивали Дж. Гелбрейт, Д. Белл у США, Ф. Перру у Франції, Г. Мюрдаль у Швеції й ін. [4].

На сучасному етапі розвиток інституціоналізму є одним з методологічно продуктивних напрямів реалізації процесів системної трансформації економіки на інноваційну модель розвитку. В більшості розвинутих країн він спрямований на удосконалення сформованих відносин між державою, науковою сферою та суб'єктами господарювання, механізмів стимулювання створення конкурентоспроможних інноваційних продуктів та їх трансферу у виробництво з одночасним залученням іноземного капіталу [2, 3].

Слід зазначити, що проблемі інституціоналізації інноваційного розвитку, специфікації прав інтелектуальної власності та зменшенню на цій основі трансакційних витрат в інноваційній сфері України, особливо в аграрному секторі економіки, не приділено достатньої уваги. Нині інноваційна діяль-

ність в аграрному виробництві провадиться переважно на основі придбання іноземних технічних комплексів і обладнання, або запровадження окремих технологічних елементів інноваційного процесу без науково обґрунтованого комплексного підходу до формування інноваційних проектів та без відповідної адаптації до інституційних форм і структур, в яких вони мали втілюватися. Норми й правила стосовно стимулювання організації інноваційного процесу, які визначені законами України, центральними, регіональними органами влади, виявилися неефективними. Це стало головною концептуальною причиною, що зумовило консервування неефективної структури інституцій науки та інноваційного розвитку галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність інституціоналізації як безпосереднього феномена інноваційного розвитку в процесі становлення економічної системи знайшла відображення в працях зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема І.П. Богомоллова [1], Т.В. Гайдая [2], І.О. Іртищевої [3], М. Лендела [5], Ю. Лопатинського [6], М.Й. Маліка, О.Г. Шпикуляка [7], Д. Норта [10], Дж. Ходжсон [9] O. Sustainability [11] й ін. Напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників із зазначеної проблеми відкривають можливості для переосмислення і врахування об'єктив-

© С.О. Тивончук, С.В. Тивончук, О.В. Шанін, 2015

них чинників створення інституційної сфери інноваційного розвитку окремих галузей економіки. Разом з тим певні аспекти цієї проблеми не знайшли вичерпного відображення щодо специфічних особливостей та концептуальних положень формування інституційного середовища інноваційної діяльності в аграрному виробництві.

Мета статті – розкрити науково-прикладні засади формування моделі інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві з урахуванням галузевої специфіки.

Виклад основних результатів дослідження. Еволюція суспільства змінила існуючі погляди на інновації, чим відзначила в умовах трансформації намірів господарських суб'єктів особливу роль не тільки технологічного фактора, але й соціально-психологічних, правових і політичних чинників. Створення сприятливого середовища для інноваційної діяльності у вигляді норм права за допомогою економіко-правової регулюючої діяльності суб'єктів влади зумовлюється формуванням інституціоналізації інноваційної сфери. Ефективний розвиток галузей економіки у сучасних умовах, як показує досвід діяльності розвинутих країн, досягається здебільшого тоді, коли застосовується системний підхід до процесів постановки та розв'язання програмованих задач із використанням моделей щодо формування інституціональної сфери інноваційного розвитку з відповідним набором норм і правил, економічних методів використання підсилювачів інтелектуальної можливості людей, постійного підвищення рівня знань [9, 11].

Розкриваючи сутність інституціоналізму як економічної категорії слід зазначити, що переважна більшість дослідників інституціоналізм трактує як сталу систему базових інсти-

тутів, що склалася історично, яка регулює взаємозв'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної, або, у вужчому розумінні, як „паутина” взаємозв'язаних інститутів і зумовлених ними політичних та економічних організацій [9,10]. Представники нового інституціоналізму з метою обґрунтування дії та функцій чинників, що формують інституційну систему інноваційного розвитку, розмежовують поняття “інститути та “інституції [8]. Під інституціями вони переважно вбачають систему формальних (відносно стійких і довготривалих соціальних та економічних норм, що “визначаються в законах і різного роду письмових приписах, обов'язкових до виконання, тому їм притаманна “публічність та прозорість”) і неформальних інституцій (вони діють через морально-етичні цінності, переконання, табу, усталені звички), відображаючи загальний цивілізаційно-культурний рівень індивідів та суспільства. Частина елементів інституційної системи має динамічний характер і є засобом впливу на реальний стан інноваційного процесу (наприклад, закони, нормативні акти, угоди й ін.). Проте інша – є об'єктивною за змістом і формує весь спектр надбудови економічних відносин (наприклад, ринок, конкуренція, власність та ін.), тобто слабо піддається впливу [8]. Формою прояву інституцій є інститути (інший переклад – організація), які є суб'єктом інституційного механізму, щоб установити правила гри і забезпечити дотримання цих правил [10]. Інституційна структура наукового забезпечення аграрного виробництва в Україні за її інституційною будовою сформована й функціонує без урахування вимог ринкової системи. Це стало однією з причин низького рівня сприйнятливості інновацій підприємницькими структурами (табл.).

Трансфер технологій науковими установами НААН

АР Крим та області України	Кількість діючих господарських суб'єктів у сільському господарстві, од.*	Кількість господарських суб'єктів, в яких здійснювався трансфер інновацій, од.	Кількість укладених договорів, од.	Залучено коштів, тис. грн
Усього	55857	1076	1596	28602,9
АР Крим	1862	62	51	425,2
Вінницька	2606	85	269	3298,3
Волинська	1057	12	12	280
Дніпропетровська	4315	24	74	422,6
Донецька	2118	30	62	532,05
Житомирська	1350	17	32	1316
Закарпатська	1637	27	25	125

Запорізька	3017	19	56	169,7
Івано-Франківська	795	8		
Київська	2095	76	27	385,79
Кіровоградська	3253	15	24	100,1
Луганська	1747	19	13	29,3
Львівська	1441	33	121	25,9
Миколаївська	4648	4	8	64
Одеська	6460	87	43	628,2
Полтавська	2534	17	46	1137,8
Рівненська	778	11	59	77,9
Сумська	1178	29	67	355,92
Тернопільська	1247	7	7	30,2
Харківська	1918	347	412	16059,47
Херсонська	3151	44	82	1780,5
Хмельницька	1917	5	13	18
Черкаська	1883	59	45	355,5
Чернівецька	980	19	28	483,85
Чернігівська	1137	20	20	501,6

Джерело: Звіт про діяльність НААН України за 2013 рік, С.511.*; Статистичний щорічник України за 2013 рік, С. 228.

Загалом за даними звіту про діяльність Національної академії аграрних наук України із загальної наявної бази в наукових установах НААН 4,5 тис. об'єктів права промислової власності, станом на 01.01.2013 р., через низький рівень сприйнятливості інновацій підприємницькими структурами лише менше третини об'єктів промислової власності було введено до господарського обороту, зумовлюючи низький рівень інноваційного розвитку галузі.

У ринковій системі інституціоналізація інноваційної сфери охоплює систему законодавчих документів, нормативних актів, а також традиційних поведінкових норм і звичаїв, що забезпечують формування й проведення у державі узгодженої науково-технічної політики, ефективне функціонування та розвиток сфери досліджень і розробок, поглиблення її зв'язків із виробництвом [1, 5, 7]. Інституційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві розглядаємо як сукупність державних і недержавних інституцій, що забезпечують у галузі ефективне функціонування та розвиток сфери досліджень і наукових розробок, поглиблення інтеграції науки і виробництва, конкурентоспроможне виробництво аграрної продукції. Це активізація намірів суб'єктів інноваційної діяльності створити сприятливе середовище для партнерської діяльності у вигляді норм права за допомогою економіко-правової регулюючої діяльності суб'єктів влади.

Серед найважливіших завдань інституційного забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві на сучасному етапі є створення умов для формування необхідного потенціалу інноваційного розвитку; свободи підприємництва, функціонування ринку інновацій як орієнтира на пряму інноваційної діяльності підприємства; розвитку правової системи, що регламентує взаємозв'язок і взаємодію суб'єктів інноваційної діяльності з погляду допустимості цілей, методів та форм досягнення визначених результатів. Залишається гострою проблемою здійснення інституційного структурування поглиблених міждисциплінарних зв'язків в інноваційному циклі – «фундаментальні дослідження – розробки – комерціалізація інновацій – освоєння у виробництві – наукомістка продукція – споживач», функціонуванні ринку наукової й високотехнологічної продукції, кооперативних і контрактних відносин усередині науково-технічних й інноваційних структур та із зовнішніми контрагентами.

Для активізації інноваційної діяльності у сфері аграрного сектору економіки України доцільним є, як показують наші дослідження, проведення наступним чином удосконалення структурування основних блоків інституціонального забезпечення функціонування ринку технологій (патентів та ліцензій; науко- і технологічноємної продукції; високотехнологічного капіталу; науково-

технічних фахівців) із формуванням відповідних інститутів, зокрема:

інституційно-організаційного забезпечення – система організацій (органів влади), які формують та реалізують державну політику у сфері інноваційної діяльності;

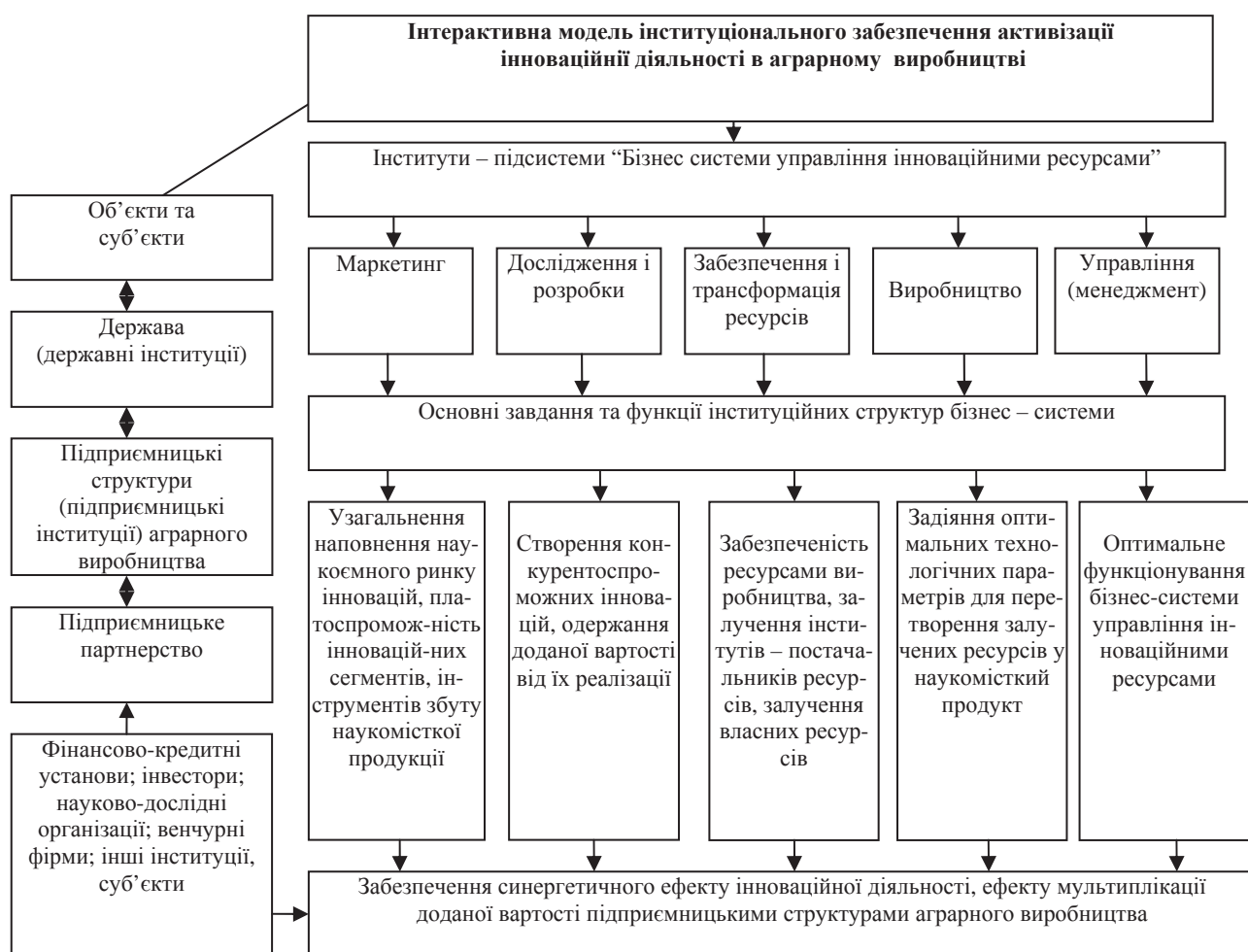
інституційно-правового забезпечення – система нормативно-правових актів, які регулюють процес здійснення державної політики у сфері інноваційної діяльності;

інституціонального забезпечення інноваційних перетворень – продукування наукових знань та інновацій функціонування ринку технологій;

інституційно-кадрового забезпечення – специфічна діяльність, здійснювана у процесі

підготовки кадрів для реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності.

Важливою теоретичною і практичною проблемою є те, що інновації продукуються не тільки новаторами, організаціями й інститутами, а також складними моделями їхньої взаємодії [5, 6]. Використовуючи системний методичний підхід щодо формування інституціонального забезпечення інноваційної діяльності, досягнення підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного сектору економіки нами розроблено й рекомендовано для застосування інтерактивну модель інституціонального забезпечення активізації інноваційної діяльності в аграрному виробництві (рис.).

Інтерактивна модель інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві

Джерело: Власні дослідження.

Інтерактивна модель (рис.) відображає цілісність системи інституційного забезпечення інноваційної діяльності, фундаментом якої є інтеграція інституцій науки, центрів трансферу технологій, інститутів правового,

фінансового спрямування, окремих виробничих підприємств, які безпосередньо на партнерських засадах створюють та здійснюють комерціалізацію наукових знань і технологій, а також виробництво наукоміст-

кої продукції. Вона спрямована на забезпечення таких основних цілей:

бути орієнтованим напрямом для ефективного формування акумулятивного ефекту інтеграційних нерозривних зв'язків та партнерської взаємодії різнорідних за своїми функціями відповідних інституцій інноваційної діяльності в аграрній сфері з ефективним використанням бізнес-системи управління інноваційними ресурсами;

економічного інструменту виробництва конкурентоспроможної наукомісткої аграрної продукції, одержання доданої вартості в процесі інноваційної діяльності.

Саме завдяки тісним нерозривним зв'язкам і партнерській взаємодії відповідних інституцій, які безпосередньо на партнерських інтеграційних засадах створюють і здійснюють комерціалізацію наукових продуктів та виробництво наукомісткої продукції, й інститутів “Бізнес-системи управління інноваційними ресурсами” забезпечується безперервний рух із якісною зміною елементів загального технологічного процесу відповідно до закону взаємодії.

Наприклад, інститут “Маркетинг” бізнес – системи управління інноваційними ресурсами, володіючи інформацією про стан ринку, напрями його розвитку, вигідні сегменти ринку сприяє інституту “Дослідження і розробки”, враховуючи зазначену інформацію, можливості проектувати виробництво наукомісткої продукції та надання послуг, які будуть сприйняті споживачами. Дана інформація є важливою і для інституту “Забезпечення та трансформація ресурсів”. Водночас інститут “Маркетинг” спонукає інститут “Управління” на вирішення питань оптимальної організації виробництва з погляду його сталого функціонування за умов обмеженості всіх видів ресурсів, а інститут “Дослідження і розробки” – на творчий пошук нестандартних рішень щодо створення інтелектуальних продуктів з одночасним ростом інвестицій у наукоємне виробництво.

Зі зростанням інвестицій у базисні нововведення починається або прискорюється ріст виробництва наукомісткої продукції, збільшується її ринкова частка з одночасним зміщенням застарілих технологій та зменшенням витрат виробництва, створенням

доданої вартості заінтересованим акціонерам. Цей позитивний процес індексує поліпшення нововведень, залучення нових інвестицій в інноваційні проекти і чергове збільшення обсягів продажу в результаті появи нової конкурентоспроможної продукції. Далі – зростання кількості робочих місць, поліпшення добробуту населення. Держава як інституція і як головний суб'єкт підприємницької діяльності визначає пріоритети у сфері інноваційного розвитку агропродовольчого сектору, встановлює правові, економічні та організаційні засади державного регулювання розвитку ринку наукової й наукомісткої продукції, створює умови для формування та реалізації наявного наукового й інтелектуального потенціалу в аграрній сфері, підтримує їхній розвиток через систему фінансово-кредитних і податкових інструментів, а також формує організаційні важелі інформаційного та ресурсного забезпечення для ефективної інноваційної діяльності аграрних підприємств.

Загалом застосування інтерактивної моделі інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві зумовлює вагомий перелік поточних і стратегічних творчих задач, які слід вирішувати у сфері створення наукомісткої продукції та ведення бізнесу. Це, зокрема, розробка бізнес-ідеї, вивчення ринку й проведення маркетингових досліджень, збір і обробка інформації, просування й реклама наукомісткої продукції та послуг. І далі ціла низка питань – своєрідних сходинок до успіху: управління підприємством і кадрами, подолання конкуренції, робота з партнерами, ведення переговорів, формування ціноутворення, організація фінансової діяльності, бізнес-планування, моніторинг юридичної та нормативно-правової основи ведення бізнесу тощо. Досягнення загальної мети передбачених поточних і стратегічних задач усіма учасниками технологічного процесу – виробництво конкурентоспроможної наукомісткої аграрної продукції – забезпечується організаційними інституційними компонентами (організація, планування, стимулювання, моніторинг, оцінка результатів діяльності агроформувань із впровадженням сучасних ресурсоощадних технологій). Водночас на-

буває нового імпульсу освоєння платоспроможних сегментів ринку, ріст доданої вартості з одночасним ростом інвестицій у наукоємне виробництво, кількості робочих місць і загалом поліпшення добробуту населення.

Ефективні сукупні структурні інституціональні зрушення в інноваційній діяльності галузі можна побачити за допомогою аналізу структури валового внутрішнього продукту, результатів внутрішньої та зовнішньої торгівлі, розподілу й продуктивності праці. Разом із тим при організації інноваційної діяльності в аграрному виробництві слід враховувати, що інновації часто-густо дуже відрізняються одна від одної — й щодо об'єктів, і щодо теоретичної ідеології та підходів до їхнього застосування. У цьому зв'язку виникає необхідність проведення відповідних заходів з адаптації конкретних інновацій до реального середовища. Методика такої адаптації має уможливлувати аналіз глибини перетворення об'єкта, його масштабних змін за реалізації вже одержаного рішення (створеної інновації) і з погляду узгодженості останнього з різними надсистемами, з якими воно зв'язано: технічними, економічними, екологічними, соціальними.

Щоб у ближчій перспективі створити сприятливі умови для формування й реалізації інтерактивної моделі інституційного забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві, як показують наші дослідження, необхідно:

інноваційно налаштувати науково-освітянську сферу, яка за підтримки держави повинна вийти на якісно новий науково-технологічний рівень для забезпечення інноваційних потреб вітчизняної економіки;

запровадити систему багаторівневої експертизи наукових розробок, яка б давала змогу чіткіше планувати розробки інновацій; на ранніх етапах виявляти неперспективні розробки та в разі необхідності зупиняти їхню подальшу розробку;

структурно перебудувати вітчизняну виробничо-підприємницьку сферу, надавши їй відповідний рівень інноваційно-інвестиційної спрямованості. На регіональному рівні створити за участю представників науки, біз-

несу й державних структур інституцій з поглибленою інтеграцією їх взаємодії щодо активізації інноваційної діяльності;

на законодавчому рівні прийняти механізм щодо державного сприяння залученню коштів приватних інвесторів для здійснення науково-інноваційного процесу, зокрема механізм безпроцентного державного кредитування підприємницьким структурам щодо реалізації інноваційних проектів;

створити сприятливі правові, організаційні та економічні умови для міжнародного співробітництва в інноваційній і науково-технічній діяльності, гармонізувати в Україні нормативні акти, які регулюють питання захисту об'єктів інтелектуальної власності, з відповідною законодавчою базою провідних країн-учасників ЄС;

сформувати критичну чисельність інноваторів, які б донесли найрізноманітніші інноваційні ідеї у відповідні сфери агропромислового виробництва.

Висновки. Незалежно від досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, в розвинутих країнах світового співтовариства і надалі відбувається активізація інтеграційних процесів, глобальна інституалізація світогосподарського розвитку. Носіями саморегулювання соціально-економічної сфери, зростання впливу чинника НТП є інституційні інструменти, забезпечуючи ефектвне задоволення суспільних потреб на національному й міжнародному рівнях, які формуються з урахуванням задач пріоритетного розвитку сучасних технологій та тих соціальних механізмів, які забезпечують динамічний ріст національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, особистості. Що стосується інноваційної діяльності аграрного сектору економіки України, то слід зазначити, що гострої проблеми тут набуває здійснення інституційного структурування поглиблених міждисциплінарних зв'язків щодо функціонування ринку наукової й високотехнологічної продукції, кооперативних і контрактних відносини всередині науково-технічних й інноваційних структур та із зовнішніми контрагентами, а також у функціонуванні інноваційного циклу – “фундаментальні дослідження – розробки – комерціалізація

інновацій – освоєння їх у виробництві – наукомістка продукція – споживач”.

Важливою рисою запропонованої інтерактивної моделі інституційного забезпечення інноваційної діяльності є обґрунтування механізму проведення трансформаційних процесів вже одержаних інноваційних про-

дуктів у конкурентоспроможну наукомістку продукцію з погляду узгодженості змін, що відбуваються з різними надсистемами, з якими вони зв'язані: технічними, економічними, екологічними, соціальними на основі успішної реалізації бізнес-системи управління інноваційними ресурсами.

Список використаних джерел

1. Богомолова И.П. Структурные элементы системы инновационной деятельности предприятий / И.П. Богомолова, А.М. Мантулин, С.М. Субочев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lerc.ru/?part=bulletin&art=50&page=2.
2. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: [моногр.] / Т.В. Гайдай. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2008. – 296 с.
3. Іртіщева І.О. Інституційне забезпечення формування інноваційних стратегічних структур агропродовольчої сфери / І.О. Іртіщева // Національне господарство України: теорія та практика управління. — 2009. — С. 169-177.
4. Інституціоналізм як своєрідний напрям в економічній науці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.osvita.ua/vnz/reports/econom./25209/.
5. Лендел М.О. Моделі взаємодії агентств регіонального розвитку з державними, громадськими та приватними інститутами. Стратегічний підхід до планування розвитку / М.О. Лендел // Інститути та інструменти розвитку територій: на шляху до Європейських принципів. – [2-ге вид.]. – К.: Міленіум, 2003. – 244 с.
6. Лопатинский Ю. Институциональная аграрная матрица / Ю. Лопатинский // Экономика Украины. – 2004. – №4. – С.64 – 71.
7. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2010. — № 7. — С. 132—139.
8. Сутнісна характеристика понять “інститут” та “інституція” в теорії інновацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sworld.com.ua/.../7510-description-of-un.
9. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
10. North D.C. Institutions, institutional change and economic performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 366 p.
11. O. Sustainability – an Evolving Framework // Sustainable Development in a Dynamic World. Transforming Institutions, Growth, and Quality of Life. World Development Report 2011. – Washington, The International Bank for Reconstruction and Development, 2011. – P. 14. 15.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2015 р.

*

UDS 334.012.64:631.11

*V.S. PIVTORAK, candidate of economic sciences,
senior research fellow
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»*

Institutional background of the development of small agricultural entrepreneurship

Scientific problem. On the way from command to market-oriented economy Ukraine has always tried to be guided by the principles of its own institutional development: the emergence of civil society and establishment of democratic

relations, sustainable economic development with the saving of natural resources and environmental protection, preservation of historical and cultural heritage. However, market reforms were carried out without consideration of social and cultural traditions and customs of the rural population, the specific features of the development of agricultural sector, which led to a

© V.S. Pivtorak, 2015